

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В умовах нарощення світової фінансової кризи та продовження економічної і соціальної криз України особливе місце посідає дослідження такого явища економіки, яке є універсальним для будь-якого економічного устрою, – тіньового сектору економіки. У контексті розвитку національної системи економічної безпеки слід зазначити, що на особливу увагу щодо вивчення феномену тіньової економіки заслуговує завдяки низці кризових явищ економіки України і дослідженню можливості мінімізації негативного впливу тіньової економіки на стан загального розвитку національного господарства. При цьому існує нагальна потреба у: 1) розробці методичних рекомендацій щодо більш глибокого і всебічного дослідження тіньової економіки; 2) удосконаленні нормативно-правової бази щодо реалізації функцій регулювання діяльності національного господарства; 3) визначенні способів обрахунку масштабів тіньового сектору економіки.

Зазначимо, що теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем тінізації економіки і забезпечення своєчасної інформаційної підтримки присвячені праці видатних українських та зарубіжних науковців, зокрема О. Алімова, О. Амоші, І. Бистрякова, З. Варналій, Е. Сото, Г. Ситника, М. Чумаченка, С. Шкарлета та ін. [1-8]. Проте, віддаючи належне теоретичній і практичній цінності попередніх наукових здобутків, існує гостра потреба у всебічному вивченні та аналізі негативних процесів поглиблення рівня тінізації економіки.

З огляду на зазначене, метою статті є дослідження залежності рівня тіньової економіки та рівня інформаційної безпеки на всіх рівнях національного господарства. Слід зауважити, що рівень тінізації економіки держави напряму залежить і регулюється

владними структурами через нормативно-правові акти. Як наслідок, держава в змозі впливати на діяльність окремих галузей і господарських одиниць. Отже, саме держава задає «правила гри» на ринку і регулює діяльність господарських одиниць з паралельним проведенням моніторингу діяльності, задля рівного доступу і рівних умов функціонування, тому що саме державні інституції і повинні забезпечувати захист інтересів своїх громадян.

На думку автора статті, ключовим моментом покращення ситуації зі станом тіньової економіки в Україні є перехід до визначення розмаху «сірої» економіки через загальносвітові та визнані у всьому світі показники вимірювання, у тому числі до тих, якими керується Міністерство економіки України. Об'єктивним є визнати, що тіньовий сектор економіки в будь-якій країні є надзвичайно динамічним, оскільки швидко реагує на зміни економічного життя. Саме тому важливим аспектом є вивчення проблеми тіньової економіки, встановлення перешкод на шляху елімінування її впливу та оперативне й швидке нагромадження інформаційної бази даних (релевантної) щодо визначених її параметричних змін і траєкторії розвитку. Власне такий сегмент, як «тіньова економіка», поділяється на три підтипи (сутність та зміст цієї дефініції визначено у таблиці), відносно масштабів та суб'єктів здійснення, а саме: «друга» тіньова економіка, «сіра» тіньова економіка, «чорна» тіньова економіка.

Варто розуміти, що тіньова економіка за своєю сутністю не є виключно «негативним процесом в економіці країни, що розвивається», оскільки є реакцією суспільства, окремих верств населення, чи власне людей,

Таблиця. Групування дефініційного визначення базових категоріальних понять¹

Категорія та рівні її застосування	Сутність та логіка визначення категоріального поняття	Посилання на джерело
Тіньова економіка	господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податки, максимізуючи власні прибутки	[6]
«Друга» тіньова економіка	заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З точки зору суспільства у цілому «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримуються від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди	[3]
«Сіра» тіньова економіка	економічна діяльність із виготовлення та реалізації звичайних товарів і послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес)	[6]
«Чорна» тіньова економіка	заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів і послуг	[3]

¹ Узагальнено та систематизовано автором статті за даними [3, 6].

на неадекватні дії сучасної системи державного управління, влади (що стосується економічної направленості) або на недосконалість існуючої нормативної і законодавчої бази (кримінальні джерела).

Тіньова економіка була і скоріш за все буде при будь-якій економіко-політичній системі, за умови якщо в громадян є мінімальна економічна свобода. Важливим є лише рівень неофіційної економіки. Наприклад, за даними МВФ найменший рівень неофіційної економіки у Європі має Швейцарія – 8%, звідки можна зробити висновки про силу «глобальної» тіньової економіки. Але найважливішим моментом є не сам факт наявності тіньової економіки, а її структура. Так, у розвинутих країнах більшість тіньової економіки складає так звана «друга» тіньова економіка – несплата податків малим бізнесом, мінімізація його витрат. Вона за своєю природою не в змозі скласти конкуренцію економіці офіційній. В Україні ж найзначніша частка «сірої» тіньової економіки – ухилення від сплати податків «великим» бізнесом та «чорна» тіньова економіка, яка навіть не враховується при підрахунку загального рівня тінізації, – це кримінальні гроші. Навіть у структурі «чорної» тіньової економіки Україна суттєво

відрізняється від розвинутих країн, у яких на першому місці стоїть зазвичай торгівля наркотиками та зброєю. В Україні майже всі гроші «чорної» економіки – це гроші, отримані завдяки рейдерству та корупції, за показниками якої Україна займає «почесне» перше місце серед країн Європи [5].

Необхідно зазначити, що тіньова економіка перейшла нашої країні у спідок від СРСР, яка тоді проявлялась як «спекуляція», «вечірній підробіток». Але саме ринкова економіка за нерозвинутої економічної бази та небажанні виправляти ситуацію дає можливість бурхливому розвитку тіньової економіки. Одним з постулатів ринкової економіки є поняття рівності. Рівності фізичних осіб – громадян країни, рівності всіх юридичних осіб незалежно від форм власності та взагалі власників. Звичайно з точки зору підприємств важливим є рівність умов для ведення господарської діяльності. Як наслідок, обов'язком держави є забезпечення інформаційної безпеки галузей національного господарства через рівність умов ведення економічної діяльності.

Підприємство метою своєї діяльності ставить отримання прибутку. А у випадку тіньової діяльності підприємство може отримувати більші прибутки, але які не є

задекларованими, що в свою чергу призводить до «відмивання» і вивозу коштів за кордон. Отже, підприємства, які працюють у «тіні», мають кращі конкурентні переваги, що створює дисбаланс на ринку [9]. Тому одним з головних завдань для української влади є максимальна детінізація національної економіки з подальшим реформуванням податкової системи.

Загалом можна виділити дві причини виходу підприємств у «тінь». По-перше, це недосконала законодавча база, яка дає досить значні простори для юридичних маневрів та досить м'які покарання за недотримання її. По-друге, дуже жорсткі фіскальні умови ведення бізнесу, коли вирішується, чи буде існувати підприємство. На жаль, в Україні спрацьовують обидві причини.

Стан тіньової економіки нерозривно пов'язаний з фіскальною політикою держави. Вивчення досвіду боротьби зі злочинами у сфері оподаткування розвинутих країн показало, що система оподаткування є основним інструментом регулювання економіки. Оподаткування – це не тільки джерело великої частини доходів держави, а й один з найважливіших важелів державного впливу на сферу бізнесу. З підвищенням навантаження податкового тягаря в багатьох країнах світу потенційні вигоди від ухилення від податків стають все більш привабливими для платників податків. Щоб протистояти діям недобросовісних платників податків, порушення при оподаткуванні законодавством багатьох країн віднесені до податкових злочинів та проступків [10].

Спільним у цій проблемі є те, що і в Україні, і за рубежом не всі бажають сплачувати податки належним чином, але за кордоном проводять чітку різницю між мінімізацією податків та ухилянням від їх сплати шляхом приховування доходів. Приховування доходів від оподаткування є злочином, а мінімізація податків, тобто намагання зменшити їх суму, за оцінками західних фахівців, є цілком законною справою і забезпечує роботу великої кількості спеціалістів у галузі податкового законодавства та бухгалтерського обліку. Але з іншого боку, для господарських суб'єктів, що працюють в Україні, критичним є не стільки фіскальне навантаження, скільки невизначеність у законодавстві та політичному й економічному житті країни.

Особливо небезпечним є також непрозора методика визначення пільгових для оподаткування підприємств. Для забезпечення інформаційної та економічної безпеки діяльності підприємств, які бажають і працюють офіційно, необхідно докладати всіх зусиль для детінізації економіки та забезпечення рівних умов діяльності всіх підприємств України [6].

У сучасних умовах господарювання одним з найважливіших аспектів забезпечення ефективної діяльності кожного підприємства є забезпечення інформаційної безпеки. Інформаційна безпека в аспекті боротьби з тіньовою економікою може розглядатись як рівність в економічних умовах господарювання. Метою системи забезпечення інформаційної безпеки повинен бути захист життєво важливих інтересів підприємства. Основою «життя» та метою діяльності будь-якого підприємства є отримання прибутку. А порушуючи умови конкурентної боротьби, окремі підприємства отримують кращі умови для ведення бізнесу.

В Україні визнано необхідність провадження дієвої політики забезпечення достатнього рівня інформаційної безпеки, прийнято низку постанов, розроблено концепції, стратегії і програми, але відчутних результатів не досягнуто [11]. Для забезпечення інформаційної безпеки досить важливим аспектом є впровадження дієвого механізму захисту банківської та комерційної таємниці.

Зауважимо, що в ході виконання податковими органами своїх повноважень їм невідворотно стає відома інформація про платника податків, поширення якої може завдати шкоди діловим чи особистим інтересам такого платника. Незважаючи на те що дотримання державної таємниці окремо визнається обов'язковим (відповідно до чинного законодавства), не вказано, яким чином забезпечується також непоширення комерційної та особистої інформації про платника податків, не деталізовано положення про відповідальність посадових осіб податкових органів за неправомірне поширення такої інформації.

Це дозволить продовжити практику використання податкових органів як засобу економічного і політичного тиску на конкурентів, а також погіршить інвестиційний клімат, суттєвим компонентом

якого є гарантії захисту інформації щодо кожного платника податків. Задля прозорості перевірки необхідно деталізувати із виказанням конкретних санкцій за поширення такої інформації щодо фізичних та юридичних осіб [7, 8].

Але поряд з негативними наслідками тотальної тінізації економіки варто відзначити і позитивні моменти, які особливо відчутні в світлі сучасних подій фінансової кризи. Унаслідок кризових явищ в економіці доходи населення повинні були різко скоротитися, однак значна частина фізичних та юридичних осіб знайшла додатковий заробіток у тіньовому секторі і за рахунок цього змогла пережити кризу, оскільки тіньовий бізнес не обтяжений зайвим борговим навантаженням, не схильний до податкового тиску і не підвладний бюрократичним перешкодам. Завдяки цьому він виявився набагато кризостійкішим. Поки підзвітна державі економіка стрімко скорочувалася, тіньовий сектор майже не змінився в абсолютних показниках, а щодо офіційного ВВП навіть помітно збільшився. Тіньовий заробіток дає змогу отримати додатковий заробіток для найбільш вразливих верств населення, які все-одно витрачаються, тим самим пожвавлюючи національну економіку.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведені викладки, зазначимо, що тіньова економіка в Україні – це результат функціонування і нарощування ознак системної кризи в економіці, що виникла за рахунок невідповідності й неадекватності використовуваних методів реалізації ринкових перетворень. Поширення тіньової економіки в Україні відбулося на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили ustalений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання.

Ще одним змістовним аспектом є те, що тіньовий сектор економіки в будь-якій країні реально існує, він швидко реагує на зміни в межах провадження економічного життя держави. Саме тому надзвичайно важливим при вивченні проблеми нарощування масштабів тіньової економіки є оперативне та швидке накопичення інформації щодо змін її базових показників.

Приховування доходів від оподаткування є злочином, а мінімізація податків, тобто намагання зменшити їх суму, за оцінками західних фахівців, є цілком законною справою і забезпечує роботу великої кількості спеціалістів у галузі податкового законодавства та бухгалтерського обліку. Але з іншого боку, для господарських суб'єктів що працюють в Україні, критичним є не стільки фіскальне навантаження, скільки невизначеність у законодавстві та політичному й економічному житті країни.

Література

1. Быстряков И.К. Экономическая безопасность: оценка и управление пространством развития хозяйственных систем / И.К. Быстряков // Экономика природокористування і охорони довкілля: Зб. наук. пр. / НАН України. РВПС України. – К., 2004. – 248 с.
2. Алимов О.М. Просторово-часовий ресурс трансформації української економіки / О.М. Алимов, В.В. Микитенко // Продуктивні сили України: науково-теоретичний економічний журнал – К.: РВПС України НАН України. – 2009. – № 2 (006). – С. 5-20.
3. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: Моногр. / З.С. Варналій. – К., 2006. – 362 с.
4. Микитенко В.В. Техногенна та енергетична безпека – настійна необхідність економічного зростання України / В. Микитенко // Уголь Украины. – 2005. – № 2. – С. 5-10.
5. Семенченко А.І. Системний аналіз ефективності витрат на оборону держави / А.І. Семенченко // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. ДРІДУ НАДУ. – 2006. – № 2 (24). – С. 135-141.
6. Ситник Г.П. Принципові основи методології розробки оптимальної стратегії національної безпеки / Г.П. Ситник // Управління сучасним містом. – 2004. – № 2. – С. 34-48.
7. Шкарлет С.М. Роль і місце категорії «економічна безпека» у глобальній моделі національної безпеки держави / С.М. Шкарлет // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №8. – С. 107-116.
8. Шкарлет С. М. Практична реалізація функціонально-вартісного управління потенціалом економічної безпеки підприємства у контексті використання засад його

інноваційної політики / С.М. Шкарлет // Сіверянський літопис. – 2007. – №1. – С. 172-178.

9. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т., т. 2 / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с. – С. 232.

10. Soto, Hernando De. The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World. Harpercollins, 1989.

11. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.imf.org/>.